

Alcoholgebruik bij jongeren in Nederland

Van zuipschuit van Europa tot het braafste kind van de klas

*M. De Looze en I. Koning**

Alcohol en jongeren: ze zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Tenminste, dat was een vanzelfsprekendheid tot de millenniumwisseling. Breezers waren onmiskenbaar populair en ouders deden niet moeilijk over een biertje op de bank op zaterdagavond of een glas champagne met oud en nieuw. Tegenwoordig is dat anders. Na een piek in 2003 is het alcoholgebruik onder jongeren in Nederland enorm gedaald. Hoe kunnen we deze daling verklaren? En zijn jongeren nu echt braver geworden, of lijkt dat slechts zo? In dit artikel laten wij op basis van recente ontwikkelingen in Nederland en andere westerse landen zien dat er een verschuiving is opgetreden in manieren waarop jongeren een eigen jeugdcultuur creëren.

Alcohol, middelengebruik en delinquent gedrag

In westerse landen hebben de meeste mensen hun eerste ervaring met middelengebruik tijdens de adolescentie. Onder Nederlandse jongeren is alcohol het meest gebruikte middel, gevolgd door tabak en cannabis. Zo had in 2015 45% van de 12- tot 16-jarigen ooit alcohol gedronken, had 23% ooit een sigaret gerookt, en had 10% ooit cannabis geprobeerd (Van Dorsselaer e.a. 2016). Jongeren die een van deze middelen gebruiken, hebben een grotere kans om ook andere middelen te gaan gebruiken. Zo drinkt 51% van alle Nederlandse adolescenten regelmatig alcohol, maar als we alleen onder de rokers kijken, dan stijgt dat percentage naar 87%. Daarnaast komt regulier cannabis-

* Dr. Margreet de Looze is universitair docent bij de faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Dr. Ina Koning is universitair docent bij de faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht.

gebruik bijna twaalf keer zo vaak voor bij jongeren die alcohol drinken, vergeleken met jongeren die niet drinken (94% versus 8%) (Van Laar e.a. 2010). Maar niet alleen roken en cannabisgebruik komen vaker voor bij jongeren die drinken; zij vertonen ook vaker agressief, asociaal en delinquent gedrag (Jessor 2014). De klassieke *Problem Behavior Theory* (Jessor & Jessor 1977; Jessor 2014) interpreteert al deze gedragingen als uitingen van een cluster van risicogedragingen, het zogenaamde Problem Behavior Syndrome (PBS). Jongeren met het PBS, die dus veel risicogedrag vertonen, hebben vaak een minder goede relatie met hun ouders en met school en trekken relatief veel op met (soms deviante) leeftijdsgenoten (Petraitis e.a. 1995; De Looze e.a. 2015a; Vazsonyi e.a. 2010).

Alcoholgebruik en gerelateerde risicogedragingen hoeven echter niet per se een indicatie van problemen te zijn bij jongeren. Juist de gedragingen die centraal staan in de Problem Behavior Theory kunnen bij jongeren ook worden gezien als normatieve gedragingen in de aanloop naar een volwassen leven. In de ontwikkelingspsychologie wordt de adolescentie beschreven als een periode die kenmerkend is voor een sterke drang naar autonomie en de vrijheid om eigen beslissingen te maken. In de loop van de adolescentie wordt het dan ook als adaptief beschouwd dat jongeren steeds minder tijd doorbrengen met hun ouders, en steeds meer tijd met leeftijdsgenoten (Meeus e.a. 2005). Jongeren die experimenteren met gedragingen zoals alcohol drinken, doen dit doorgaans in de *peer*-context (d.w.z. met leeftijdsgenoten), bijvoorbeeld 's avonds in de kroeg of op een feestje bij iemand thuis. Het drinken van alcohol, maar ook bijvoorbeeld delinquent gedrag, vergroot het aanzien onder leeftijdsgenoten (Allen e.a. 2005; De Looze e.a. 2013), wat de gedragingen des te aantrekkelijker maakt.

Hoewel alcohol- en ander middelengebruik en delinquent gedrag voor een klein deel van de jongeren (met name jongeren die op vroege leeftijd beginnen en excessief risicogedrag vertonen; Moffitt 2006) een uiting kunnen zijn van serieuze problemen, is dat niet per se het geval voor het merendeel van de Nederlandse jeugd (met minder excessieve gebruikspatronen). Het experimenteelgedrag van deze jongeren kan wellicht beter worden gezien als een normatieve uiting van de drang naar autonomie, het verlangen om grenzen te verleggen en te experimenteren met nieuwe, in de ogen van jongeren, 'volwassen' gedragingen (De Looze e.a. 2012, 2013). Dit neemt overigens niet weg dat ook deze jongeren blootgesteld worden aan specifieke risico's die alcohol-

gebruik met zich meebrengt, zoals het risico op verkeersongelukken na het uitgaan.

Trends in alcoholgebruik

Sinds 1992 wordt elke vier jaar onderzoek gedaan naar het alcoholgebruik bij jongeren in Nederland in het zogeheten Peilstationsonderzoek (Van Dorsselaer e.a. 2016). Dit is een landelijk representatief onderzoek onder de schoolgaande jeugd van 12 tot en met 16 jaar. Het richt zich op verschillende vormen van middelengebruik, waaronder alcohol. Sinds 2001 vindt ook het Nederlandse Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)-onderzoek (De Looze e.a. 2014a) plaats. Dit landelijk representatieve onderzoek richt zich op de gezondheid en het welzijn van scholieren, inclusief hun alcoholgebruik. Het Peilstations- en HBSC-onderzoek wisselen elkaar op zo'n manier af dat het alcoholgebruik van de Nederlandse jeugd sinds 2001 elke twee jaar gemeten wordt.

Wanneer we trends in alcoholgebruik bij jongeren in Nederland in kaart brengen, komt er een duidelijk patroon naar voren. In de jaren negentig en het begin van de 21e eeuw steeg het alcoholgebruik van jongeren in Nederland gestaag, vooral onder jonge pubers (12-14 jaar) en meisjes (Kuipers e.a. 1993, 1997; De Zwart e.a. 2000; Monshouwer e.a. 2004; Poelen e.a. 2005). In 2003 bereikte het alcoholgebruik zijn hoogtepunt: maar liefst 84% van de jongeren in de leeftijd van 12 tot 16 jaar had toen ooit alcohol gedronken. Meer dan de helft van de jongeren had in de afgelopen maand alcohol gedronken (Monshouwer e.a. 2004). Ook internationaal gezien stonden Nederlandse jongeren in dat jaar aan de top. Vergeleken met 35 andere Europese landen hadden jongeren in Nederland het vaakst in de maand voorafgaand aan het onderzoek alcohol gedronken (Hibell e.a. 2004). Ook de *hoeveelheid* alcohol die werd genuttigd, was verontrustend hoog: van de jongeren die recentelijk gedronken hadden, deed 64% aan bingedrinken (d.w.z. het in korte tijd nuttigen van vijf of meer alcoholische drankjes achter elkaar). Hiermee stonden zij internationaal gezien op de tweede plaats; alleen jongeren in Ierland 'wonnen' het van de Nederlandse jeugd (Hibell e.a. 2004).

Na 2003 zien we een heel ander patroon. Tussen 2003 en 2015 is het aantal jongeren dat ooit alcohol heeft gedronken, spectaculair gedaald

van 84% naar 45% (Van Dorsselaer e.a. 2016). De groep die in de afgelopen maand alcohol had gedronken, is gedaald van 55% naar 26% (Van Dorsselaer e.a. 2016). Hoewel binge drinken onder drinkende jongeren nog steeds vaak voorkomt (70%), is het alcoholgebruik van jongeren in Nederland over het algemeen drastisch gedaald (Van Dorsselaer e.a. 2016). Dit is terug te zien in de karakterisering van de jeugd in de media. Waar kranten enkele jaren geleden nog spraken over de 'zuipschuiten van Europa',¹ daar berichten zij tegenwoordig over de 'brave en gezonde' jeugd.²

Cultuuromslag bij ouders

De sterke daling in het alcoholgebruik van jongeren sinds 2003 lijkt nauw samen te hangen met een cultuuromslag in met name de houding van ouders ten opzichte van alcoholgebruik bij jongeren. Rond de millenniumwisseling, toen Nederlandse jongeren afstevenden op de dubieuze reputatie van nummer 1 van Europa wat betreft alcoholgebruik, werd steeds meer bekend over de mogelijk schadelijke gevolgen van alcohol voor jongeren. Vooral studies die hersenschade als gevolg van overmatig drinken suggereerden (bijv. Tapert e.a. 2002; Hiller-Sturmhöfel & Swartzwelder 2004), leidden tot zorgen bij ouders, leerkrachten en beleidsmakers. Al was – en is nog steeds – de evidentie voor langdurige schade bij de huidige gebruikspatronen niet 100% (Verdurmen e.a. 2006; Boelema e.a. 2009), er werd groot alarm geslagen en er werden op basis van het voorzorgsprincipe preventieprogramma's met waarschuwendende boodschappen ontwikkeld. Rond diezelfde tijd kwamen de eerste bevindingen naar voren over het belang van het stellen van regels rondom alcoholgebruik door ouders (Van der Vorst e.a. 2005, 2006).

Vanaf 2006 werd een aantal massamediale campagnes en preventieprogramma's opgezet om het alcoholgebruik van jongeren te verminderen of te voorkomen. Omdat wetenschappelijk onderzoek een sterk verband laat zien tussen alcoholspecifieke opvoeding en het alcoholgebruik van jongeren (Van der Vorst 2007), en omdat gezinsinterven-

1 'Jongeren zijn de zuipschuiten van Europa', *Trouw* 20 januari 2006, www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1462479/2006/01/20/Jongeren-zijn-de-zuipschuiten-van-Europa-rsquo.dhtml.

2 'Onderzoek: Nederlandse jeugd braver en gezonder', *de Volkskrant* 2 mei 2012, www.volkskrant.nl/binnenland/onderzoek-nederlandse-jeugd-braver-en-gezonder-a3249217.

ties effectief blijken te zijn in het uitstellen van alcoholgebruik bij jongeren (Koning e.a. 2009, 2011a, 2013a; Koning & Vollebergh 2016; Smit e.a. 2008), richtten deze activiteiten zich specifiek op ouders. Zij hadden als doel de alcoholspecifieke opvoeding van ouders strikter te maken.

In de eerste jaren (2006-2009) richtten de campagnes zich voornamelijk op het vergroten van de bewustwording bij ouders van de nadelige gevolgen van alcohol voor hun kind. Ook werden ouders gestimuleerd om regels te stellen op dit vlak. Onderzoek toont aan dat het stellen van strikte regels, waarbij ouders het drinken van alcohol tot een bepaalde leeftijd verbieden, zeer effectief is om het alcoholgebruik onder jongeren uit te stellen (Koning e.a. 2009, 2011a, 2011b, 2013a; Koning & Vollebergh 2016). Specifiek werd ouders geadviseerd om het alcoholgebruik van hun kind te verbieden tot in ieder geval de leeftijd van 16 jaar, wat toen de wettelijke minimumleeftijd was waarop alcohol gekocht mocht worden. In de jaren die volgden (2009-2012), werden ouders ook gestimuleerd om alcohol bespreekbaar te maken met hun kind. De preventieactiviteiten bereikten veel ouders, onder meer omdat zij uitgezet waren bij diverse nationale en regionale media (televisie, radio, schriftelijke media en preventieprogramma's op scholen; Dienst Publiek en Communicatie 2007-2011).

Het stellen van strikte regels over het alcoholgebruik van hun kind paste in een geheel andere visie van ouders op het drinken bij jongeren dan tot dan toe had gegolden. Tot 2003 was de houding van ouders een stuk toleranter. Ter illustratie: in 2003 gaf de meerderheid (59%) van de jongeren aan dat hun ouders hun toestemming gaven om thuis te drinken (Monshouwer 2008). Na de campagne was dit aanzienlijk veranderd: in 2007 gaf 72% van de ouders van 12-14 jarigen aan dat hun kind géén toestemming had om thuis te alcohol drinken (Van Dorselaer e.a. 2010). In 2013 was dit verder gestegen tot 80% (De Looze e.a. 2014b).

Op 1 januari 2014 is vervolgens de verhoging van de leeftijdsgrens voor verkoop van zwakalcoholhoudende dranken van 16 naar 18 jaar doorgevoerd (voor sterke dranken gold dit al), samen met een verbod op het bezit van alcoholhoudende dranken in openbare gelegenheden onder 18 jaar. De verhoging van 16 naar 18 jaar beoogt de beschikbaarheid van alcohol voor jongeren verder terug te dringen. Daarnaast ging eind 2013 de sociale-normcampagne NIX18 van start. Het doel van deze campagne is om de sociale norm te versterken ('niet roken

en drinken onder de 18'). Ook in deze campagne werden ouders betrokken en aangespoord om afspraken te maken met hun kind over hun alcohol- en tabaksgebruik. Een evaluatie door de overheid, twee jaar na de start van de campagne, liet zien dat steeds meer ouders inderdaad afspraken maken met hun puber over drinken: een stijging van 21% in 2013 naar 31% in 2014. Voor roken steeg dit van 43% naar 52% (Rijksoverheid 2015).

Hoewel het erop lijkt dat de ouders van jongeren in Nederland, mogelijk gestimuleerd door nationale preventieprogramma's, een grote rol hebben gespeeld in de daling van het alcoholgebruik bij jongeren in de periode 2003-2015, is voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies over de oorzaken van de daling. De daling in alcoholgebruik bij jongeren lijkt namelijk niet op zichzelf te staan; in andere westerse landen zijn vergelijkbare trends waargenomen. Hoewel er verschil zit in de grootte van de daling en in het moment dat de daling intrad, heeft in alle Europese regio's een daling in het alcoholgebruik plaatsgevonden tussen 2002 en 2010 (De Looze e.a. 2015b). Ook tabaks- en cannabisgebruik zijn in vrijwel alle regio's gedaald (Hublet e.a. 2015; Ter Bogt e.a. 2014). Bovendien lijkt er een algemene trend te zijn in de richting van een gezondere leefstijl. Jongeren in Nederland, maar ook in de rest van Europa en Noord-Amerika, zijn gezonder gaan eten (Vereecken e.a. 2015), vaker gaan sporten (Kalman e.a. 2015), hebben minder vaak verwondingen (Molcho e.a. 2015), worden minder vaak gepest (Chester e.a. 2015), gebruiken vaker voorbehoedsmiddelen als ze seksueel actief zijn (Ramiro e.a. 2015), en karakteriseren hun gezondheid vaker als 'heel goed' (Cavallo e.a. 2015), in vergelijking met het begin van de 21e eeuw.

De gunstige ontwikkeling in het alcoholgebruik van Nederlandse jongeren moet dus in een breder perspectief worden geplaatst. Zo zijn de nieuwe wetenschappelijke bevindingen over een mogelijk verband tussen alcoholgebruik en hersenschade bij jongeren niet alleen in Nederland gedissemineerd; ook ouders, leraren en beleidsmakers in andere Europese landen hebben er kennis van kunnen nemen. Verder is er, naast een verscherping van het alcoholbeleid in verschillende Europese landen, nog een aantal beleidsmaatregelen genomen die mogelijk een verklaring bieden voor de algemene gunstige trend in gezondheidsgedragingen bij Europese jongeren. Zo is er in veel landen een rookverbod gekomen in openbare ruimtes en is de verkoop van sigaretten aan minderjarigen aan banden gelegd. Daarnaast zijn er in

verschillende landen preventie- en interventieprogramma's geïmplementeerd op het gebied van bewegen en gezond eten. De waargenomen trends, zowel in Nederland als in de rest van Europa, zijn dan ook naar alle waarschijnlijkheid een reflectie van veranderingen in verschillende gedragsnormen en sociale waardes, en een variëteit aan beleidsmaatregelen.

Verplaatst de peer-cultuur zich van de kroeg naar de smartphone?

Zoals elders in dit themanummer beschreven (zie de artikelen van Weerman en Van der Laan e.a.), heeft er de afgelopen jaren naast een dramatische daling in het alcoholgebruik, ook een flinke stijging in het online gedrag van jongeren plaatsgevonden. Bijna alle middelbare scholieren hebben tegenwoordig dagelijks contact met vrienden via sociale media zoals WhatsApp en Facebook (Van Dorsselaer e.a. 2016). Opvallend is een aantal overeenkomsten tussen het alcohol- en internetgebruik van jongeren. Zowel het drinken van alcohol met vrienden in de kroeg als het gebruik van sociale media op het internet biedt mogelijkheden voor jongeren om, zonder inmenging van hun ouders, nieuwe dingen uit te proberen, hun grenzen te verleggen, en te 'oefenen' met sociaal gedrag met leeftijdsgenoten. In de bar op zaterdagavond wordt immers niet alleen alcohol gedronken; er worden ook vriendschappen onderhouden, nieuwe vriendschappen gemaakt, er wordt geruzied, gevochten om aanzien, geplaagd en gelachen. Wanneer we kijken naar het gedrag van jongeren op sociale media vinden we veel van dit soort gedragingen terug, zij het in een iets andere vorm. Er worden foto's en statussen geliket (of juist niet), plannen gemaakt om elkaar te zien, ideeën en ervaringen uitgewisseld, er wordt gepest, er worden nieuwe vrienden aan het netwerk toegevoegd en weer anderen 'ontvriend'. De nieuwe online wereld lijkt dus nieuwe mogelijkheden te bieden voor het creëren van een eigen *peer*-context waar ouders geen deel van uitmaken, en waarin jongeren kunnen 'oefenen' met bepaalde gedragingen voordat ze het volwassen leven binnenstappen. Of, en in hoeverre, deze nieuwe dimensie van de *peer*-cultuur invloed heeft op het 'traditionele' experimenteergedrag van jongeren (d.w.z. roken, drinken, drugsgebruik, delinquent gedrag), is op basis van huidig onderzoek moeilijk vast te stellen. Wat wél kan worden geconcludeerd, is dat de huidige generatie jongeren het voort-

bestaan van hun *peer*-cultuur in ieder geval niet heeft laten afhangen van ouderlijke regels over uitgaan of alcoholgebruik. Creatief en vindingrijk als ze zijn, blijven adolescenten zoeken naar nieuwe manieren om hun jeugdcultuur vorm te geven.

Literatuur

Allen e.a. 2005

J.P. Allen, M.R. Porter & F.C. McFarland, 'The two faces of adolescents' success with peers: Adolescent popularity, social adaptation, and deviant behavior', *Child Development* (76) 2005, p. 747-760.

Baumgartner e.a. 2010

S.E. Baumgartner, P.M. Valkenburg & J. Peter, 'Unwanted online sexual solicitation and risky sexual online behavior across the lifespan', *Journal of Applied Developmental Psychology* (31) 2010, p. 439-447.

Boelema e.a. 2009

S. Boelema, T. ter Bogt, R. van der Eijnden & J. Verdurmen, *Fysieke, functionele en gedragsmatige effecten van alcoholgebruik op de ontwikkeling van 16-18 jarigen*, Utrecht: Universiteit Utrecht/ Trimbos-instituut 2009.

Ter Bogt e.a. 2014

T.F.M. ter Bogt, M. de Looze, M. Molcho, E. Godeau e.a., 'Do societal wealth, family affluence and gender account for trends in adolescent cannabis use? An HBSC study of 30 countries', *Addiction* (109) 2014, p. 273-283.

Cavallo e.a. 2015

F. Cavallo, P. Dalmaso, V. Ottová-Jordan, F. Brooks e.a., 'Trends in self-rated health in European and North-American adolescents from 2002 to 2010 in 32 countries', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 13-15.

Chester e.a. 2015

K.L. Chester, M. Callaghan, A. Cosma, P. Donnelly e.a., 'Cross-national time trends in bullying victimisation in 33 countries among children aged 11, 13 and 15 from 2002 to 2010', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 61-64.

Dienst Publiek en Communicatie 2007-2011

Dienst Publiek en Communicatie, *Eindrapportage campagne-effectonderzoek 'Roken, drinken, blowen & opvoeding. Hoe pak jij dat aan?'*, Den Haag: Rijksvoorlichtingsdienst 2007-2011.

Van Dorsseleer e.a. 2010

S. van Dorsseleer, M. de Looze, E. Vermeulen-Smit, S. de Roos e.a., *HBSC 2009. Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*, Utrecht: Trimbos-instituut 2010.

Van Dorsseleer e.a. 2016

S. van Dorsseleer, M. Tuithof, J. Verdurmen, M. Spit e.a., *Jeugd en riskant gedrag 2015. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek Scholieren*, Utrecht: Trimbos-instituut 2016.

Hibell e.a. 2004

B. Hibell, B. Andersson, T. Bjarnasson, S. Ahlström e.a., *The 2003 ESPAD report. Alcohol and other drug use among students in 35 European countries*, Stockholm: CAN 2004.

Hiller-Sturmhöfel & Swartzwelder 2004

S. Hiller-Sturmhöfel & H.S. Swartzwelder, 'Alcohol's effects on the adolescent brain: What can be learned from animal models', *Alcohol, Research and Health* (28) 2004, p. 213-221.

Hublet e.a. 2015

A. Hublet, P. Bendtsen, M. de Looze, A. Fotiou e.a., 'Trends in the co-occurrence of tobacco and cannabis use in 15-year-olds in 28 countries of Europe and North-America, 2002-10', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 73-75.

Jessor 2014

R. Jessor, 'Problem behavior theory: A half century of research on adolescent behavior and development', in: R.M. Lerner, A.C. Petersen, R.K. Silbereisen & J. Brooks-Gun (red.), *The developmental science of adolescence: History through autobiography*, New York: Psychology Press 2014, p. 239-256.

Jessor & Jessor 1977

R. Jessor & S.L. Jessor, *Problem behaviour and psychosocial development: A longitudinal study of youth*, New York: Academic Press 1977.

Kalman e.a. 2015

M. Kalman, J. Inchley, D. Sigmundova, R.J. Iannotti e.a., 'Secular trends in moderate-to-vigorous physical activity in 32 countries from 2002 to 2010: A cross-national perspective', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 37-40.

Koning & Vollebergh 2016

I.M. Koning & W.A.M. Vollebergh, 'Secondary effects of an alcohol prevention program targeting students and/or parents', *Journal of Substance Abuse Treatment* (67) 2016, p. 55-60.

Koning e.a. 2009

I.M. Koning, W.A.M. Vollebergh, F. Smit, J.E.E. Verdurmen, R.J.J.M. van den Eijnden, T.F.M. ter Bogt, H. Stattin & R.C.M.E. Engels, 'Preventing heavy alcohol use in adolescents (PAS): Cluster randomized trial of a parent and student intervention offered separately and simultaneously', *Addiction* (104) 2009, p. 1669-1678.

Koning e.a. 2011a

I.M. Koning, R.J.J.M. van den Eijnden, J.E.E. Verdurmen, R.C.M.E. Engels & W.A.M. Vollebergh, 'Long-term effects of a parents and student intervention on alcohol use in adolescents', *American Journal of Preventive Medicine* (40) 2011, p. 541-547.

Koning e.a. 2011b

I.M. Koning, R.J.J.M. van den Eijnden, R.C.M.E. Engels, J.E.E. Verdurmen e.a., 'Why target early adolescents and parents in alcohol prevention? The mediating effects of self-control, rules and attitudes about alcohol use', *Addiction* (106) 2011, p. 538-546.

Koning e.a. 2013a

I.M. Koning, R.J.J.M. van den Eijnden, J.E.E. Verdurmen, R.C.M.E. Engels & W.A.M. Vollebergh, 'Effects of a parent and student intervention on alcohol use in adolescents four years after baseline; No evidence of catching up behavior', *Addictive Behaviors* (38) 2013, p. 2032-2039.

Koning e.a. 2013b

I.M. Koning, R.J.J.M. van den Eijnden, T. Glatz, J.E.E. Verdurmen, R.C.M.E. Engels & W.A.M. Vollebergh, 'Don't worry? Parental worries, alcohol-specific parenting and adolescents' drinking', *Cognitive Therapy and Research* (37) 2013, p. 1079-1088.

Kuipers e.a. 1993

S.B.M. Kuipers, C. Mensink & W.M. de Zwart, *Jeugd en riskant gedrag 1992. Roken, drinken, drugsgebruik en gokken onder scholieren vanaf tien jaar*, Utrecht: Nederlands Instituut voor Alcohol en Drugs (NIAD) 1993.

Kuipers e.a. 1997

S.B.M. Kuipers, H. Stam & W.M. de Zwart, *Jeugd en riskant gedrag 1996. Roken, drinken, drugsgebruik en gokken onder scholieren vanaf tien jaar*, Utrecht: Trim-bos-instituut 1997.

Van Laar e.a. 2010

M. van Laar, K. Monshouwer & W. van den Brink, 'Roken, drinken en blowen door de Nederlandse jeugd', *Kind & Adolescent* (31) 2010, p. 204-220.

De Looze e.a. 2012

M. de Looze, Z. Harakeh, S. van Dorsselaer, Q.A.W. Raaijmakers e.a., 'Explaining educational differences in adolescent substance use and sexual debut: The role of parents and peers', *Journal of Adolescence* (35) 2012, p. 1035-1044.

De Looze e.a. 2013

M. de Looze, T.F.M. ter Bogt & W.A.M. Vollebergh, 'Explaining educational differences in adolescent substance use and sexual debut: The role of conceptions and expectations of adulthood', *Emerging Adulthood* (1) 2013, p. 175-184.

De Looze e.a. 2014a

M. de Looze, S. van Dorsselaer, S. de Roos, J. Verdurmen e.a., *HBSC 2013. Gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren in Nederland*, Utrecht: Universiteit Utrecht 2014.

De Looze e.a. 2014b

M. de Looze, E. Vermeulen-Smit, T.F.M. ter Bogt, S.A.F.M. van Dorsselaer e.a., 'Trends in alcohol-specific parenting practices and adolescent alcohol use between 2007 and 2011 in the Netherlands', *International Journal of Drug Policy* (25) 2014, p. 133-141.

De Looze e.a. 2015a

M. de Looze, T.F.M. ter Bogt, Q.A.W. Raaijmakers, W. Pickett e.a., 'Cross-national evidence for the clustering and psychosocial correlates of adolescent risk behaviours in 27 countries', *European Journal of Public Health* (25) 2015, p. 50-56.

De Looze e.a. 2015b

M. de Looze, Q. Raaijmakers, T. ter Bogt, P. Bendtsen e.a., 'Decreases in adolescent weekly alcohol use in Europe and North America: Evidence from 28 countries from 2002 to 2010', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 69-72.

Meeus e.a. 2005

W. Meeus, J. Iedema, G. Maassen & R. Engels, 'Separation-individuation revisited: On the interplay of parent-adolescent relations, identity and emotional adjustment in adolescence', *Journal of Adolescence* (28) 2005, p. 89-106.

Mesch 2006

G.S. Mesch, 'Family relations and the internet: Exploring a family boundaries approach', *Journal of Family Communication* (6) 2006, p. 119-138.

Moffitt 2006

T.E. Moffitt, 'A review of research on the taxonomy of life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior', in: F.T. Cullen, J.P. Wright & K.R. Blevins (red.), *Taking stock: The status of criminological theory*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers 2006, p. 227-312.

Molcho e.a. 2015

M. Molcho, S. Walsh, P. Donnelly, M. Gaspar de Matos e.a., 'Trend in injury-related mortality and morbidity among adolescents across 30 countries from 2002 to 2010', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 33-36.

Monshouwer 2008

K. Monshouwer, *Welcome to the house of fun: Epidemiological findings on alcohol and cannabis use among Dutch adolescents* (ongepubliceerd promotieonderzoek), Universiteit Utrecht 2008.

Monshouwer e.a. 2004

K. Monshouwer, S. van Dorsselaer, A. Gorter, J. Verdurmen e.a., *Jeugd en riskant gedrag 2003. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek scholieren*, Utrecht: Trimbos-instituut 2004.

Petraitis e.a. 1995

J. Petraitis, B.R. Flay & T.Q. Miller, 'Reviewing theories of adolescent substance use – Organizing pieces in the puzzle', *Psychological Bulletin* (117) 1995, p. 67-86.

Poelen e.a. 2005

E.A.P. Poelen, R.H.J. Scholte, R.C.M.E. Engels, D.I. Boomsma e.a., 'Prevalence and trends of alcohol use and misuse among adolescents and young adults in the Netherlands from 1993 to 2000', *Drug and Alcohol Dependence* (79) 2005, p. 413-421.

Ramiro e.a. 2015

L. Ramiro, B. Windlin, M. Reis, S.N. Gabhainn e.a., 'Gendered trends in early and very early sex and condom use in 20 European countries from 2002 to 10', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 65-68.

Rijksoverheid 2015

Rijksoverheid, *Jaarevaluatie campagnes Rijksoverheid 2014*, Den Haag: Rijksoverheid 2015.

Smit e.a. 2008

E. Smit, J. Verdurmen, K. Monshouwer & F. Smit, 'Family interventions and their effect on adolescent alcohol use in general populations: A meta-analysis of randomized controlled trials', *Drug and Alcohol Dependence* (97) 2008, p. 195-206.

Tapert e.a. 2002

S.F. Tapert, E. Granholm, N.G. Leedy & S.A. Brown. 'Substance use and withdrawal: Neuropsychological functioning over 8 years in youth', *Journal of the International Neuropsychological Society* (8) 2002, p. 873-883.

Vazsonyi e.a. 2010

A.T. Vazsonyi, P. Chen, D.D. Jenkins, E. Burcu e.a., 'Jessor's problem behavior theory: Cross-national evidence from Hungary, the Netherlands, Slovenia, Spain, Switzerland, Taiwan, Turkey, and the United States', *Developmental Psychology* (46) 2010, p. 1779-1791.

Verdurmen e.a. 2006

J. Verdurmen, M. Abraham, M. Planije, K. Monshouwer e.a., *Alcoholgebruik en jongeren onder de 16 jaar: schadelijke effecten en effectiviteit van alcoholinterventies*, Utrecht: Trimbos-instituut 2006.

Vereecken e.a. 2015

C. Vereecken, T.P. Pedersen, K. Ojala, R. Krølner e.a., 'Fruit and vegetable consumption trends among adolescents from 2002 to 2010 in 33 countries', *European Journal of Public Health* (25, Suppl. 2) 2015, p. 16-19.

Van der Vorst 2007

H. van der Vorst, *The key to the cellar door: The role of the family in adolescents' alcohol use* (ongepubliceerd promotieonderzoek), Radboud Universiteit Nijmegen 2007.

Van der Vorst e.a. 2005

H. van der Vorst, R.C.M.E. Engels, W. Meeus, M. Dekovic & J. van Leeuwe, 'The role of alcohol-specific socialization in adolescents' drinking behaviour', *Addiction* (100) 2005, p. 1464-1476.

Van der Vorst e.a. 2006

H. van der Vorst, R.C.M.E. Engels, W. Meeus & M. Dekovic, 'The impact of alcohol-specific rules, parental norms about early drinking and parental alcohol use on adolescents' drinking behavior', *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines* (47) 2006, p. 1299-1306.

Van der Vorst e.a. 2010

H. van der Vorst, W.J. Burk & R.C.M.E. Engels, 'The role of parental alcohol-specific communication in early adolescents' alcohol use', *Drug and Alcohol Dependence* (111) 2010, p. 183-190.

De Zwart e.a. 2000

W.M. de Zwart, K. Monshouwer
& F. Smit, *Jeugd en riskant
gedrag. Kerngegevens 1999.
Roken, drinken, drugsgebruik en
gokken onder scholieren vanaf
tien jaar*, Utrecht: Trimbos-insti-
tuut 2000.